

Insemnările lui Neculai Manea

(Sfârșit)

15 Iulie, 1893.

După iarna bântuită de umbre, sărbătorile primăverii mi se părură pline de tristețe. Prin suflet îmi treceau parcă plingeri depărtate, cînd stam singur cu gîndurile și sloata tremura pluză de painjen la ferestre; năluca tragică a lui Ion Radianu deodată tresărea undeva într'un colț și mă privea cu ochii ațintiți; și-mi aduceam deslușit aminte de vorbele tremurate, mîhnite și răgușite din cea din urmă noapte a chinurilor lui; îmi aduceam aminte de îngropăciunea săracă, în fugă, într'o zi jilavă fără strălucire: eu singur mă strecuram, parcă rușinat, în urma sicriului, și popa Lefter era foarte grăbit, morocănos, nemulțămît de povara aceasta într'o zi de sfîrșit de iarnă!—Și cit de dureroși se făceau ochii umbrei dispărutului, cum mă priveau din colț—poate dinnaintea mea, poate din mine—cit de dureroși se făceau, și cum se cufundau după aceia în negura lor, tot mai slabi, tot mai depărtați, tot mai morți, cum se retrăgeau, cum cădeau în prăpastia veșnică unde nu mai sînt amintiri!

Numai zîmbirile primăverii și mirezmele liliacului mă scoaseră la lumină. Printre livezile inverzite, eșeam la marginea tirgului, spre dumbrava de mestecei, unde năvăleau de pretutindeni cîntări nedeslușite și adierile pămîntului umed, răscolit de plug. Nu găseam nici-o plăcere încolo, în veselia zgomotoasă a mahalalei, în hainele nouă și țapene ale bărbaților, în rochiile deschise ale cucoanelor și ale fetelor, în gălăgia copiilor, în cîntările tarafurilor de lăutari. Amintiri proaspete și vechi se amestecau: și mi se părea așa de grosolan, așa de fără rost risul acesta bolnăvicios! În mine se incubase un dezgust nemărginit!

Cucoana Smaranda Pacu părea a simți că 'n mine tremură o suferință. În scaunu-i larg, în cerdacul curat, în fața ogrăzii tăcute, se așeza domol cu vorbe rari și moi și începea să vorbească despre lucruri vechi, despre întîmplări din tinerețe, întîmplări fără însemnătate, în care se mișcau însă figuri și inimi liniștite.

Pe cind sfătuaiam noi așa, într'un rind, în ziua de Duminica Tomii, se deschise porțița de la uliță și intra Maria Cumpătă în rochie albastră închisă, o rochie care-mi părea mie că nu-i stă bine, prea strinsă pe trup, prea pentru vizite, și întovărașită de o pălărie care mi se părea că dă feței aceleia liniștite o înfașurare cam ciudată. În urma ei se strecură pe poartă, învîrtindu-și bastonul, Grigore Cumpătă, om tinăr încă, înalt, cu o față care privea cu foarte mare curiozitate înaintea-i. Cum mă văzu, Cumpătă își potrivi cu mănunchiul bastonului mustața neagră, își făcu ochii mai mici și-și pipăi repede marginea pălăriei.

Maria Cumpătă îmi înfașură cu liniște pe bărbatu-său, apoi, zîmbind ca unei vechi cunoștințe, mă întrebă de sănătate.

«Nu ne-am văzut cam de mult...» îmi zise, cu glasul limpede.

Grigore îmi mărturisi că de mult dorea să mă cunoască, că mă zărea de multeori cînd mă duc la școală: îmi aminti după aceea, cu citeva vorbe potolite, de nenorocitul Radianu; îmi întinse tabacherea, și 'n scurt început să-mi vorbească fără stînjire, cu gias plăcut, despre slujba lui. Trăgea adinc din țigară, zvrilea în sus fumul, în aerul limpede, și părea cu totul mulțumit și de soarele strălucit al primăverii, și de mine. Nevastă-sa se întrerupea din cînd în cînd din vorbirea cu bătrîna, ne privea pe rînd, asculta citeva cuvinte, apoi iar se întorcea cu liniște, și amestecîndu-și vorba ei cu a cucoanei Smaranda, prindeau să se mire orî să se tînguiască de ceva.

«Eū, îmi zicea Grigore Cumpătă, sint un om care-mi place să trăiesc bine, vezi dumneata? La mine tutun bun, la mine o haină bună, la mine o mincare ca oamenii, asta îmi place... Să vii la noi odată, la masă,—dacă nu ți-a plăcea, domnule Manea, să nu-mi zici pe nume!

— Desigur, zise Maria întorcîndu-se spre noi; dumneata îți închipui că toată lumea nu mai poate după mușchiu împănăt și după răcitură de gîscă!...»

Manea începu a rîde, înveselit.

«Da' cui nu-i place, frate, cui nu-i place așaceva?...»

Nevastă-sa îi zvrîli o privire fugară, apoi iar se întoarse spre cucoana Smaranda.—După un timp se sculă, își cuprinse grăbita, cu stînga, rochia, și-și înălță umbrela: «Apoi de-acū ne ducem, am stat cam mult. Mai avem o mulțime de vizite...» Cu zîmbetu-i nesimțit, liniștită, mă mai privi, după aceea se întoarse domol și porni spre poartă, pe cînd Grigore Cumpătă îmi scutura cu tările mina și-mi mărturisea încă odată că foarte bine-i pare de cunoștința.

«Ei, acū l'ai cunoscut și pe odorul de nepot! zise după aceea cucoana Smaranda. L'ai văzut: băiat bun, băiat cu carte, nu-i urit, nu-i prost, îi place să trăiască bine,—dacă-i rău... Așa a apucat el din tinerețe! Umblă după toate ticăloșiile și nevastă-sa șade singură cuc acasă...—Ce fată, ce fată de aur! urmă încet bătrîna. N'ai s'o cunoști că-i supărată, n'ai s'o auzi

murmurind... Ea zice așa: Eu tac și aștept... I-ai văzut: umblă, vorbesc... Și pe urmă se duce singură acasă, și nu se plinge nimănui! Foarte cuminte! Eu stau citeodată și mă gîndesc cum de s'a ales așa... Și foarte deșteaptă, foarte deșteaptă! Ea mai mult tace,—da'-i foarte deșteaptă!—Așa a fost și maică-sa, Dumnezeu s'o erte, soră-mea... Pot să zic că ea cu bărbatu-său nici n'a trăit; dar și-a dus casa cu liniște, și avea numai pe fetița asta... Așa ca o umbră a trecut prin lume... Și a murit de lină...».

Bătrîna se opri o clipă, apoi sfîrși pe gînduri, gîndindu-se poate la mamă, poate la fată:

«Păcat de dînsa...»

Casa lor, a lui Grigore și a Mariei Cumpătă, se ridică chiar lîngă a bătrînei. Numai un zăplaz nalt, de scinduri vechi, le desparte. Gardul nalt desparte și livezile, care pe atunci erau albe de floare, în primăvară. La stradă, porțițile erau alăturate. Și din ziua aceia, cînd lui Grigore i-a părut bine de cunoștință,—de multe ori, eșînd ca să mă duc la gimnaziu, azeam glas vesel lîngă mine, aproape:

«A! buna-dîmineață, cucoane Neculai! Buna-dîmineață!»

Mergeam cu el, cum merg ș'acuma, până la grădina publică. Acolo ne despartem. El se duce la prefectura lui, eu mă duc la școală. Nu prea avem ce să ne spunem. Citeodată îmi mărturiseste groaza lui pentru un omor, pe care o gazetă îl povestește cu toate amănunțimile. Citește regulat o gazetă. De asta nu se poate lipsi: «O am în săltar, la birou... Cînd am o leacă de vreme, trag săltarul și mă uit întrînsa... Așa nici nu știu cînd o citesc...» Nu-mi displace însă omul. Merg cu el, îl ascult cum vorbește, totdeauna mulțămît, și glasul lui parcă-mi face bine.

Mi-a făcut și citeva mărturisiri.

«Acu dumitale pot să-ți spun; dumneata ești om, se chiamă, superior... Dumneata înțelegi foarte bine... Aici la noi, zice că sînt două partide. Vorbesc ei, se luptă, fac zvoană. Eu, om prost, pot să ți-o spun, nu-s. Eu dintr'odată am priceput că trebuie să fac cum e mai bine: eu sînt funcționar, ce pot face? Eu nu pot să fiu în opoziție... Cînd era Brătianu la putere,—ce? puteam să mă pun cu el? Acu, se chiamă, dacă-i Lascar Catargiu, să mă pun cu el? Eu cu guvernul, domnule Manea; noi sîntem funcționari, noi nu ne luptăm, noi nu facem politică... E-he! în vremea de azi nu se mai face politică... În vremea de azi nu mai ajungi președinte de tribunal precum a ajuns cuconu' Ilie Leonte, cu patru clase primare... Dumneata ce zici, domnule Manea? Nu-î așa?»

— Cum, cuconu' Ilie Leonte are numai patru clase primare?

— D'apoi cite crezi. Da' altfel, cite drăcii stie, rămîi crucit! Da' de asta dumneata ce zici, domnule Manea? Ce pot să fac eu, dacă-s funcționar?»

— Dumneata firește nu poți face nimica...

— Mielul blind suga la două oi, zise Cumpătă inveselit de răspunsul meu.

— Așa-i! răspundeam eu; și parcă găseam firesc să mă amestec așa în toate nimicurile vieții unui funcționaraș. Dar Cumpătă îmi punea întrebările așa, parcă ar fi vorbit de un război european.

«Eü m'am gândit așa, urmă tovarășul meu. M'am gândit să mă pun bine cu directorul nostru, directorul prefecturii. El a stat, pîn' acü, zece ani,—și cind a căzut Brătianu, a rămas la locul lui... El cu prefectul nostru ist nou e rudă... Iar dacă se 'ntimplă să se schimbe iar stăpînirea, iar nu-i pasă: domnu' Nastasachi e om frumos și ține foarte mult cucoana celuilalt prefect, care s'a dus, la dînsul!...»

Cumpătă incepu a rîde tainic. «Și eü am înțeles. Eü sechiamă că nu-s tocmai așa de... Eü am înțeles—și eü stătu foarte bine cu domnu' Nastasachi... Așa, noi sintem totdeauna la putere... Dumneata ce zici, domnule Manea? N'am dreptate?»

— Ba da, ai dreptate...»

Îmi era rușine de răspunsul meu, dar ce puteam spune omului? Vorba a trecut, s'a dus,—și Cumpătă mi-a istorisit despre altele.

Cum mă despărțeam de el, îl uitam. Vorba lui se dusesse. El nu lăsa în mine nici-o urmă, nici c'o vorbă caldă, nici c'o privire deosebită. De dînsul cred că nimăruî nu-î poate fi milă: el e totdeauna mulțămît. El niciodată nu vorbește despre altceva, decît despre dînsul. Nimic din lume n'are rost, dacă nu-l privește.—Și totuși eü nu-l disprețuîam, totuși nu-l disprețuesc. Nu pot să am nici-o pornire cătră dînsul. Mai hotărîtă în simțirile ei părea nevastă-sa; mai hotărîtă îmi păru într'un rînd, pe cînd stăteam de vorbă în cerdac, în lumina soarelui primăverii. Cucoana Smaranda, în florăria ei de dinaintea cerdacului, umbla în toate părțile foarte harnică: potrivea trandafirii lingă bețele lungi, verzi, de care-î lega cu panglici colorate, și îngropa cu dragoste în țărîna moale toate *fecîțele*, toate micșunelele, toate florile ei dragi, cu care de multe-ori vorbea singură în tăcerea, odăi, în zilele mohorite de iarnă. Parizache o urîna pas cu pas și ochii lui priveau cu luare-aminte cum minile ca niște pînișoare ale stăpînei lui sfărîmau bulgării de țărîna. Din cînd în cînd cucoana Smaranda, odată cu fumul, da drumul la vorbe blinde pe lingă mucul de țigară din colțul gurii, ș'atunci cățelul își filfia mulțămît tuilul cozii.

Maria sta cu horbota pe genunchi într'un jilt, aproape de mine, cu picioarele ridicate pe un scaunaș, ca să-î poată fi mai aproape rețeaua albă. Mina umbla iute, și inglița scînteia în răs-timpuri în lumina puternică a lui Maiü. Cum sta cu fruntea plecată, puful de deasupra buzelor pline, se vedea lămurit. Eü priveam așa la fața-i sineadă, ridicînd din vreme în vreme fruntea, de deasupra cărței de școală.

Deodată simții că și-a ridicat ochii spre mine, ochi plini de un verde intunecat, plini parcă și de umbra sprincenelor groase, negre. Imi zise cu glasul liniștit :

«Te-am văzut dimineață, când ai eșit pe porțiță, odată cu bărbatu-meu...» Nu-î zicea niciodată Grigore; îi zicea totdeauna: bărbatu-meu. «Ce isprăvi ți-a mai povestit?»

Răspunsei mirat: «Nu mi-a povestit nici-o ispravă...»

Ea își plecă ochii asupra horbotei:

«Imi spune totdeauna când se întilnește cu dumneata... Zice că să te poftim odată la masă... Ce să faci dumneata la noi la masă? Să ți spue iar o mulțime de-ale lui? Eū nu-l ascult nici-odată.»

Eū tăcui. Incet, cu fereală, ea iar își ridică spre mine privirile și zimbî ușor:

«Eū știū la ce te gindești dumneata acuma...»

Nu știam ce să răspund. Incepui și eū a zimbî.

«Dumneata acuma te gindești la ce am spus eū odată astă-iarnă... Ce? crezi c'am uitat ce am spus? N'am uitat de loc. Dumneata înțelegi prea bine că altfel nu se poate să fie. Acuma te întilnești des cu bărbatu-meu: îți spune el vreodată ceva de mine? Nimica, niciodată. Sint foarte sigură. Absolut sigură. Nici eū nu simt nimica pentru dînsul. El totdeauna vorbește de dumneata, parcă i-ai fi prietin. Dar asta nu se poate. Eū înțeleg.—Nu-î așa că la asta te gindeai?»

Iar nu știam ce să răspund. Nu mă gîndisem la aceasta.

«Eū m'am gîndit așa, zise ea din nou, că dumneata nu trebuie să-ți faci o părere greșită despre mine. M-am gîndit mai ales atuncea cînd m-ai văzut la Paști. Ai să ne mai vezi de mulțori, căci trebuie să facem vizite, avem o mulțime de cunoștinți... Eū așa sint. Țin la lucrurile acestea, și țin să am liniște, de ochii lumii. Dar eū am băgat de seamă că dumneata ești altfel de om. M'am mai gîndit c'ai putea să te înșeli asupra mea. Eū sint foarte hotărîta. Mă gîndesc mult, într'una, și pe urmă știū că altfel nu poate fi—și nu spun nimic. Tac. Dar hotărîrea mea e luată.»

Am avut un fior ușor, o neliniște nedeslușită. Nu înțelegeam de ce-mi spune lucrurile acestea Maria Cumpătă. Mă privea limpede, cu hotărîre, și zimbea. «De mine să nu-ți faci decit o idee, zise ea incet, numai o idee, dar foarte hotărîta!»—Mă uitam la dînsa, cum sta iar aplecată cu luare-aminte asupra genunchilor, Așa aplecată șopti iar: «Nu spun nimica; de-obiceiū tac. Dar citeodată spun tot ce am de spus...» Prin nelămuritul acesta de cuvinte, deodată, fără ca să-mi dau seama, și fără să înțeleg, se strecura dela ființa care sta lingă mine un farmec, deodată, un farmec pe care nu i-l bănuisem, un farmec ciudat căre-mi tremura prin toate simțurile adormite. Deodată, în lumina mare a după amiezii, o umbră mi se puse pe ochi. Și deodată, după ce umbra se risipi, foarte deslușit simții cum o înfiorare mi se strecoară în toată ființa; și rămăsei cu ochii ferbinți pironiți asu-

pra Mariei. — Sta aproape de mine. Își purta repede brațul, mișcându-se toată, domol, avea o abureală ușoară de roșeață pe obrazul smead și ținea strînse buzele, cu hotărîre parcă.

Ea tăcea. Eu nu știam ce să spun; nici n'aveam în mine gânduri deslușite. Atunci, cîteva clipe, din ce spusese ea nimic nu-mi aduceam aminte, ca străină parcă îmi rătăcea prin minte o întrebare: de unde vine turburarea aceasta dintr'odată? Era o turburare ca o presimțire de spaimă. Foarte lămurit în clipele următoare *presimțirea* își făcu loc în mine. Ea stăpînea, ea alunga orice gând. — Pe urmă tresării:

«Domnule Manea, zicea bătrîna, mine n'ai să te superi dacă: ți-om aerisi și ți-om griji cite puțin prin odăi... Ca să meargă repede, are să-mi ajute și nepoata asta... In cîteva ceasuri am isprăvit...»

Uitasem pe bătrîna. O privii fără înțelegere deslușită; după aceia simții atîntită asupra-mi privirea tare și limpede a Mariei Cumpătă. Ridea cu bunătate, dar pe față c'o ușoară ceață de stînjire, de teamă.

«Ne-am înțeles încă de erî, zise bătrîna. Știi, noi vorbim de dumneata așa cite o leacă, da' să nu crezi că te vorbim de rău...»

Și după ce plecă Maria Cumpătă, până sara tirziu, până ce mă întinsei în așternut, rămăsei ca încovoiat asupra unui singur gând, care cerea o deslegare: ce se va întîmpla? — Ce este, acum simțeam bine; dar ce avea să fie se pîronea numai în întrebarea întunecată: ce se va întîmpla?

Am încercat să dorm și n'am fost în stare multă vreme. M-am ridicat din pat, m'am îmbrăcat; aveam de gînd să es, pe urmă m'am așazat la geam și am rămas privind în livada luminată de lună. — Am deschis fereastra, — și dintr'odată în tăcerea ce mă impresura pătrunse înfiorarea tuturor frunzișurilor din împrejurimi. Parcă era un răsuflet moale, o oftare din vreme în vreme, și totuși peste toate plutea o liniște, o tăcere nesfirșită. Luna nu se vedea; lumina tainică parcă izvora din pămînt, ca un abur.

Inima parcă-mi bătea mai grăbit ca de obicei. Îi simțeam o zbatere tare și una incesată. S'acuma mă gîndeam. Nu pot să spun lămurit că mă gîndeam. Prin mintea mea nu treceau adevărate cugetări. Cîrmepe numai, din ce trecuse odată prin minte și prin suflet, se arătau o clipă, ca niște rămășiți necunoscute, și piereau, curgeau una după alta, cum curg frunzele de toamnă încet și neîntrerupt, una după alta, în amurgul sur. Ca la ogoierea unei suflări, curgorea lor se oprea, ș'atuncea, scurt, îmi puneam iar întrebarea mea și mă gîndeam la întîmplarea de peste zi.

Întrebarea îmi rămînea fără răspuns, dar un gînd lămurit o întovărășea, și vorbeam în mine însumi: «Nu mai rămîne îndolia aici; de știut știu curat că 'n mine nu e dragoste pentru nevasta lui Grigore Cumpătă...» Nimic; dar absolut nimic, în

mine, în tainița sufletului meu, a visurilor mele, nu se cutremurase: acolo rămânea pace adincă, liniște. Acù știam cu credință desevirșită că acolo nu pătrunsese decit o singură iubire, una, nesfirșită ca o veșnicie, iubirea pentru ființa neînsemnată care trecuse ca o scinteioară prin lume și încă nu-mi zisese: tată! Atit. Atunci, o singură dată în viață, am simțit că tresare în mine, coarda necunoscută, mai mult decit cu bucurie și mai mult decit cu durere, fără legătură cu viața și cu moartea. Și deodată, o simțire,—nu-mi trecu prin ființă, ci mă învălui lin, și părea de departe că vine, însă nu din spațiu, ci din timp, din ceia ce a fost odată, de pe mihnirea unui mormint uitat.

Și 'ndata tresării, acum cu toate simțurile, gândindu-mă la un lucru vechi și legindu-l cu împrejurările ce veneau. Infiorarea de peste zi a întregii mele ființi, după vorbele, după privirile Mariei Cumpătă, parcă era o amintire a unei patimi vechi. Și dintr'odată îmi adusei aminte de ochii mari, lucitori și atințiți ai Sofiei,—și o unda din aceeași simțire, de-atunci mi se scurse prin vine, moale, dureros. Asta încercam eu, și nu pricepusem dintr'odată. Ființa mea păstra amintirea boalei din tinerețe, a cumplitei boale de-atunci, iute, aspră, istovitoare.

Și stînd în fața luminei tainice a livezii, îmi ziceam iar, limpede: în mine nu este dragoste pentru Maria Cumpătă. Și iar frînturile de gânduri își luară zborul. Ș'acuma curgeau frunzele acestea pâlite una după alta prin lumina de amurgit a minții mele. Una după alta veneau suferințele vechi ale lipsurilor, ale foamei, suferințele care zdrobiseră tăria vieții mele. Veneau și suferințele liniștei, ale liniștei amare din ulița aceia, Dealul-Mărului, cu viața mormolocilor din balta noroioasă în care soarele bate numai pe luciū; veneau indoelile mele în fața grozavei adunături de oameni dela farmacia Filipovici; veneau icoane de demult, de demult, dintr'o altă viață, cu totul alta, și văzuī și pe bătrîni, pe care nu-ī mai cunoșteam, pentru care nu mai aveam nimic, numai o amintire, ca pentru niște locuri pe lingă care am trecut. La Radianu, mă gîndii apoi, la omul acela așa de grozav de nefericit, la omul care începuse ca mine, care-și uitase părinții, care trăise în viața în care trăiam eu și căzuse ca o pasere ostentă, înăbușită, pe luciul negru al unei mări moarte.

Și dintr'odată deslușit văzuī în urmă și 'nnainte; văzuī de unde am venit și unde mergeam. În trecut am suferit; în jurul meu am fost izbit de vedeniile unei vieți care neconteniū mă nelinișteau; acum, după o viață în care n'am făcut nimic, văd că așī fi putut face ceva și n'am făcut nimic. Era ceva în mine și n'am putut da ce-aveam, nici iubirea, nici înțelegerea, nici mila. Era în mine o frîntură, ceva neîncheiat, ceva neisprăvit. Foarte lămurit vedeam asta, și n'aveam nici-o durere în nemișcarea mea. Vedeam pentru întâia oară ceva deslușit în mine, pentru întâia oară izbuteam să-mī daū bine, bine sama de ceva.—Și vedeam acum, vorbind cu mine însumi,—cu gîndul, fără cu-

vint, — vedeam ce pot să-mi aducă zilele viitoare. Inspre ce trebuia să mă mișc? Ori spre Iliescu, spre tânărul Leonard Iliescu, — să tac în areopagul prostiei, să-mi încovoii spinarea și să mă strecor pe căi grabnice și piezișe... Iar simții că rivnesc ceva, — dela colegul acesta al meu, zimbitor și cu mustața rasucită. Dar mă mai așteaptă poate odaia rece, întunericul negru și nesimțirea celui care mi-a fost prieten și nu mai era. Poate mă așteaptă o nouă viață fără rost, o căsnicie, de zile și de clipe chinuitoare, o zbatere, care-mi dovedea, înțelegeam ș'acum, că zădarnic stăruesc în viața aceasta neluminată de nici un ideal. Și mai era ceva, — mai era un întuneric de care se îngrozea fiecare părticică a ființei mele. Cu nici un preț nu puteam încă să-mi inchipui că s'ar putea să trec din ce sint, într'o nesimțire veșnică și o risipire a întregii ființi. Dintr'odată mă simții atins de aripa neliniștii, aripa cea neagră și cumplită! — Și, cașicum ar fi filfiit în zdevăr spre mine, gândurile iar mi se fărîmară; oftai ușurat, și crîmpee, crîmpee curgeau fără rost și fără legătură.

Nu știu cît am stat așa; aminte nu-mi aduc cînd anume m'am dezbrăcat iar și m'am culcat. — Cînd m'am trezit, dimineața, neliniștea nu pierise din mine. Ceva greu îmi rămăsese în cap, ceva nedeslușit — din trecut, din patima istovitoare de demult, din golul adînc ce mă împresura, din sfîrșitul lui Radianu, — și cînd năvăli soarele pe ferestre și mă orbi, simții bucurie — ca un laș — că fug în întunericul lor umbrele acestea chinuitoare. Mă îmbrăcai repede și deschisei cartea... Grija aceasta a lecției a fost foarte tare totdeauna la mine. Cu creionul în mînă, încordat, rămăsei numai cu-ale mele, cu grijele școlăii. — Dar cînd mă întorsei, înainte de amiază, rămăsei increment în prag. Uitasem de ceia ce-mi spusese în ajun cucoana Smaranda. Maria Cumpătă umbla ușor, printre jilțurile mele, pe lingă cărți, printre toate ale mele cu care mă obișnuisem, și orînduia, întinzînd ușurel, cu fereală, mîna cu degetele întinse, strînse. În clipa întâiu nu mă zări. Nu mă simțise. Ș'am stat privind-o, cum se mișcă lin, cu ochii întunecați sub sprîncene groase, cu rumeneala-i ușoară, fără zimbet, cu buzele ușor deschise, ca să primească parcă din grădina miros proaspăt, cald și dulce, care adia prin ferestrele deschise. Era îmbrăcată în rochie de culoarea toporașului; avea ș'o floare în păr, un trandafir mărunt, nedesfăcut încă bine. Părea mai tinără; parcă atunci o vedeam întăia oară; și mi se părea ciudat că umbla prin odăile mele.

Cînd se întorse și mă văzu, își lasă deodată brațele în lungul trupului.

«Am isprăvit, îmi zise domol; abia ai plecat la școală și ne-am și apucat repede, am deschis ferestrele ș'am scos tot afară... Repede-repede am isprăvit... Și pe urmă mătușa a avut o leacă de treabă ș'a eșit... Chiar acū voiam să mă duc și eu... Nu știam că ai să te întorci așa de degrabă... Am isprăvit. Ai o mulțime de cărți. Așî avea ce citi, dacă mi-ar plăcea...

— Cum? zisei eu, nu-ți plac cărțile?

— Nu, n'am citit decit odată, una,—și nu mi-a plăcut. Am mai cercat... N'am putut să citesc niciodată...»

Eu am intrat în odaie; mi-am pus pălăria și pardesiul la locul lor; m'am uitat pe ferestre. Ea voia să plece.

«Am avut o vreme tare frumoasă azi...»

Cu vorba aceasta vroiam s'o mai opresc. Gîndul și vorba dintr'odată îmi veniseră,—îmi veniseră la privirea iute, puternică o ochilor ei.

Ea se răzîmă de masa lingă care o găsisem cînd intrasem. Avea ceva de spus, vedeam bine, din stînjînirea cu care deodată întoarse ochii căutînd ceva. Dar stînjînirea dură numai o clipă.

«Ce voiai să-mi spuî erî?» întrebai eu deodată, pe neașteptate. Fără să vreaî întrebasem.

Maria Cumpătă sta liniștită la locul ei. Iși lăsă ochii în jos, apoi și-i ridică încet: parcă erau negri, așa de întunecați erau.

Șopti, privindu-mă țîntă:

«De ce mă 'ntrebi? Nu știu de ce-am vorbit așa. Nici nu-mi mai aduc aminte ce-am spus... Ți-am spus că am hotărît în inima mea cu tărie ceva. Eu nu știu cum să vorbesc, sînt o biată femeie; spun cum mă pricep. N'am cunoscut nici lumea; nici carte n'am; n'am fost nici fericită, nimica; eu cred că dumneata ai înțeles care-i hotărîrea mea... De ce te uiți așa la mine?...»

Dintr'odată i se lumină fața, parcă i se umpluse de lumina ochilor. Și dintr'odată mi se puse perdeaua de negură pe ochi. Mă apropiai de dînsa fără să-mi dau socoteală; o apucaî de mînă. Tresări. Dar nu-și trase mîna. Îmi cuprînsese și ea degetele și mi le strînsese cu tărie. Apoi mă lăsă la locul meu, ametit, și se repezi spre ușă, se strecură mai curînd, cu repeziune aprigă.

«Mă 'ntore», șopti ea scurt.—Și rămăseî tremurînd cu o învăluire turbure a simțurilor. Nu m'am mai gîndit la nimic; n'am auzit ce-mi spune, lung și incurcat, vizînd, dînd din mină, cucoana Smaranda Pacu, nu știu ce i-am răspuns eu.

Îmi spusese că se întoarce și eu o așteptam. Nu venea însă, și simțirea bolnavă și dureroasă creștea,—mă chinui după-amiaza toată, și în amurgul ne'ămurî. și, încet-încet, în înserarea caldă, prin care pătrundea răsuflarea livezilor.

Știam însă că trebuie să vie. O așteptam, ș'acuma, de la o vreme, cum creștea, creștea întunericul, iar veneau gîndurile și judecățile nopții trecute, risipite, învălmășite, cu indoeli, și cu lămurirea tainică ce mi se strecura și chema prin suflet: nu poate fi vorba de dragoste. Îmi repetam vorbele, mi se păreau lămurite, și n'aveam indoială asupra lucrului acestuia, și nu mi se părea curios că n'am indoială asupra lucrului acestuia și totuși aștept; cînd o lucire, de lună parcă mă trezi din amorțirea care mă grămădise pe pat în fundul odăii; și deodată scîna-

teiară ochii Mariei lângă mine; și prin întunericul ușor o văzui, o simții cu cutremur, cum se apleacă, cum îmi cuprinde tâmpilele în palme, cum mă privește drept, tăcută, cu răsufierea oprită.

.

.

1902. Toamna.

Uitasem aproape caetul acesta. De nouă ani stă în fundul unui săltar; ați început să i se îngălbenească foile, a început a avea un miros ciudat, de lucru mort.—Dar mai degraba socot c'am vrut eu să-l uit: întâmplările însemnate în el sînt triste, ca orice poveste de demult. Și între ceia ce am scris și între ceia ce mă impresioară îmi pare că n'ași mai putea face o legătură firească.

Cu totul, cu totul deosebită mi-a părut dintr'odată viața și lumea, începînd dintr'o anumită vreme. Singurătatea mi s'a umplut; o prietină bună de fiecare clipă alunga umbra odăii, cu zîmbetul ca o lucire venită din înălțime, cu ochii liniștiți și blajini. Simțirea ce am pentru Maria Cumpătă e cu totul, cu totul deosebită de iubire.

Mai ales decînd a murit bătrîna, cucoana Zamfira Facu, și de cînd am cumpărat eu casele acestea, decînd am făcut porțița prin zăplazul nalt, viața mea a început a curge foarte orînduită și liniștită. Nu pot să mă lămuresc bine. Ași putea parcă zice că traiul meu nu era de pe-atunci decît o urmare a Mariei. Nimic nu se mișca la mine fără știrea ei; în fiecă clipă deschidea porțița și pășea domol, ușorică, spre odăile mele. Intra abia simțit, îmi făcea un semn încet să nu mă turbur de la masa mea, sau de pe patul meu, unde citeam, și prindea să cerceteze în juru-mi. Un lucru trebuia așezat mai bine; perdeaua dădea drumul la prea multă lumină; în zilele ernii soba nu era bine încălzită; se învîrtea liniștită în juru-mi ca 'n casa ei, apoi mă vestea cu același suris totdeauna:

«Azi ți-am făcut o mîncare bună, care-ți place...»

Citeodată după amiaza, cînd n'aveam clas, citeodată seara, venea și se așeza lângă mine, mă săruta deodată, mă cuprîndea și se alipea de mine. Numai atuncea glasul ei încerca o coborîre ciudată și ochii senini sclipeau ca 'ntr'o negură pe fața ei. Fără zguduirii prea mari se petreceau de altfel toate.

Fără teamă așteptam zilele ce-aveau să vie. Se făcuse senin în juru-mi și pricepeam mai bine ce mă impresura. Pricepeam cele mai multe lucruri.

Pricepeam de pildă că viața aceia pe care o duceam nu se putea să fie altfel, cum nu se poate nici acum să fie altfel. E ca un fel de drept al meu; e și ca un fel de datorie. Foarte lămurit după aceia înțelegeam că sînt ferit de orice necaz. Gri-

gore Cumpătă nu putea niciodată să bănuiască ceva. Anume de ce nu știu, dar știam foarte sigur că nu poate bănuî nimic. Maria avea glasul așa de hotărit și de limpede, privea așa de pătrunzător în juru-i, avea o tărie așa de mare în tot ce făcea, — încît bărbatul ei nu însemna nimic, bărbatul ei părea un străin, care șade pe un colț de scaun. El își avea mulțămirea lui, și Maria i-o da cu prisosință, căci acuma avea de unde: la masa noastră era bielșug, și omul era mulțămit:

«Știi că-ți spuneam eu, domnule Manea, că face niște bucate strasnice...»

Toată viața lui numai într'aceasta se mărginea acuma. Dacă pe lângă tutun fin, avea și de gustat ceva «cu totul plăcut, cu totul bun», nu-i mai trebuia nimic. Viața lui de hoinar se isprăvise, se micșorase într'o slăbiciune pretimpurie. Îmi vorbea domol și așezat, la masă, despre prefectul lui, despre lucrările-l nenumărate de la birou, pe urmă își răsucea țigara cu tact, cu mulțămire adincă, și aștepta cafeaua. Altceva nu însemna. Își lua pălăria și bastonul și eșea. Și cum închidea ușa, Maria se ridica de la locul ei, se apropia de mine, mă săruta încet pe un obraz și-mi șoptea lin, cum ar vorbi unui copil:

«Să-ți fie de bine, dragă...»

Mă privea după aceia un timp; și începeam a vorbi despre întimplări, despre afaceri, — și era bine și liniște în jur. Eram singuri și nimenea nu ne turbura.

Mai știam iarăși lamurit că toată ulița Dealul Mărului vorbește; dar știam iarăși lamurit că aceasta nu însemnează nimic. Aceasta a fost și aceasta este.

Și casa mea, ca și a ei, are acuma o cunună de ederă pe sub streșină, și ghiveciuri de flori în geamuri. Dinnaintea cerdacului florărie, și 'ncolo, spre poartă, iarbă deasă și moale. Porțița de la zăplaz stă totdeauna deschisă. Copiii vin foarte des pe cărarușă, ținindu-se de mână și tropăind grăbiți. Amîndoi sint bălanî și sprincenați. Sint copiii mei, mi-s dragi negreșit; totdeauna mă bucură cînd mă strigă cu glasuri argintii și mi se sue pe genunchi. Cel mic încă nu vorbește lamurit, dar cel de șase ani, Fănică, e foarte îndrăzneț și strigă cit ce poate: «Domnule Manea! ne-a trimis mama la mata. Zice că nu mai poate de răul nostru.» Mezinul, Culaî, se uită cu admirație la cel mare, — și tustrei ridem totdeauna cu veselie. Și totdeauna se arată la porțița deschisă Maria și ne face semn amenințător cu degetul. Mi-s foarte dragi amîndoi copiii.

Cînd stăm singuri și vorbim despre ei, Maria îmi zice cu liniște:

«Aū ochii tăi.. albaștri Amîndoi băeții aū ochi frumoși... —Dar și Cumpătă are ochi albaștri,—și Maria îmi răspunde, la întimpinarea mea, cu zimbetu-i liniștit: «Nici nu trebuie să fie altfel. De ce să aibă indoeli? Eu sint foarte mulțămită că și el are ochi albaștri». Și 'n adevăr e mulțămită, o spune cu toată.

inima și se alătură de mine, mă cuprinde de după cap și-mi sărută ochii.

Viața aceasta mi-a vindecat neliniștile, s'a astupat toate cărările care duceau odinioară la trecut; a slăbit și răsunetul lumii înconjurătoare. Nici spre deputatul Leonard Iliescu nu mi se indreaptă rivniri ascunse, nici știu dacă mai viețuește minanatul și nobilul bătrîn Ilie Leonte; știu numai că boala de stomah a directorului nu s'a vindecat: rîsul i s'a făcut mai oțărit și dinții ascuțiți totdeauna i se descopăr cînd ride. Nu vreau să mai știu nimica despre lume. Totdeauna mi se pare că am visat eu un colț liniștit, departe de zbuciumarea vîforului omenesc. Eu singur n'am putut să-l gădesc; dar pe o cărare necunoscută m'a dus înspre el Maria Cumpătă. În liniile zile de vară, cînd nu-i în livezi nici un zgomot, sta așa, într'o odihnă dulce a trupului și a minții. Nu mă gîndesc la nimic; sta așa cu mulțămirile mele; și abia aud ce-mi spune cu glasul monoton Grigore, care a venit de la cancelaria lui cu gust de palavre.

Am răsfoit cu o strîngere ușoară de inimă foile din urmă, foile îngălbenite și triste în care am scris de multe ori parcă cu lacrimi și cu singe. N'am citit cu luare-aminte; mai mult am bănuț ce-am spus odată așa de mult, așa de des, așa de mărunț, filă după filă,— un caet întreg. Și nu știu de ce am rămas așa de gînditor în începutul acesta de toamnă, și am pornit deodată pe cărarea de la fundul grădinilor țîrgului, la deal, pe lingă dumbrava de mesteceni, spre țîntirim. Vremea era lină, cerul nesfîrșit, fără nici-un nour; dumbrava dormea parcă în ziua aurie și două mierle se alungău printre trunchiurile văruițe, cîrînd încet, din gușă. Printre păiuș, pe cărare, pe lingă cîmpuri de trifoi pline de canafurile rotunde, roșii-închise, ale florilor, m'am dus pînă la țîntirim și acolo m'am oprit lingă mormîntul lui Radianu. Numai eu știu unde-i mormîntul lui, într'un colț, în iarba naltă, năpădit de flori sălbatice. Cu adierea slabă a unei neliniști m'am oprit, și au început a-mi veni încet-încet, din trecut, amintiri,—care-mi treceau prin suflet ca niște învăluiri. Nehotărîte intrau în mine, mă atingeau cu aripele lor de negură, și se duceau. În cimitirul îngrădit cu gard vechiu, împresurat de plopi subțiri care-și adună ramurile în lance spre cer, am stat o vreme împresurat de liniștea mormintelor necunoscute; și 'n juru-mi, printre tufele sălbatice, umblau în zboruri nehotărîte fluturi ca petale albe dintr'o floare desfoiată, risipite și purtate de un vînt nesimțit.

Cînd m'am întors acasă, amurgul cucerea livezile, și în jîțul meu cel foarte vechiu m'am așezat singur; și în neliniștea nehotărîtă, aburirea din trecut parcă trezea spuza de pe alte neliniști mai proaspete. Stăteam singur cu ochii ațintiți în întunericul ce mă împresura,—ș'atuncea nu știu cum s'a făcut, parcă m'am înfățișat eu înainte-mi, acolo, lingă jîț, și eram numai ca o umbră. Era o umbră acolo și-mi vorbea, dar n'auzea decît sufletul meu. Și eu nu răspundeam.

«Am să te întreb un lucru, îmi șoptea. Ai înțeles bine tu, ai pătruns bine pe ființa aceasta care vine în patul tău, care-ți stăpânește simțurile și a clădit zid în juru-ți?—N'ai să-mi poți răspunde. Nici eu n'o să te pot desluși. Indoiala este indoială și'n lumea umbrelor. Dar am să te mai întreb un lucru: dacă ți-a venit vreodată în suflet altă indoială: dacă ți-ai oprit privirile vreodată asupra lui Grigore Cumpătă cu stăruință, asupra bărbatului pe care-l înșeli. Ar trebui poate să deslușești un lucru ciudat: dacă omul acesta *știe* ceva... Căci poate nu știe și nu va ști nimica niciodată... Dar iarăși poate *știe*: și aceasta e cu totul, cu totul de samă, pentru înțelegerea și pentru sufletul tău.

Dar mai este ceva, urmă umbra cu taină, privindu-mă neclintită. Tu ai doi copii, care nu-ți zic ție tată. Asta nu înseamnă nimic până aici. Să zicem că ei zic *tată* omului pe care voi îl disprețuiți acuma. Să zicem. Omul acesta minincă bine, hea, se îngreuiază din ce în ce mai mult și se întunecă, și copiii care poartă numele lui vor crește. Îți vor zice totdeauna: domnule Manea, și te vor respecta; te vor impresura totdeauna și-ți vor zimbi cum îți zimbește mama lor, pe cînd celalalt va sta în umbră și va dormita. Dar iată, într'o zi, un copil înțelege. Pe urmă înțelege și al doilea. Amîndoi *înțeleg* foarte deslușit tot ce s'a petrecut și se petrece în jurul lor... A! închizi ochii, și ți se par lucruri de necrezut acestea, orî ți se par lucruri depărtate... Nu,—vor ști, despre asta să n'ai nici o indoială!... Atuncea cum va tresări zguduit sufletul lor, cum se vor cutremura?... Ce zici despre acest lucru?... Il vezi foarte deslușit și dumneata, nu-i așa? Poate nu te-ai gândit la toate acestea; dar poate ți-a-ai adiat, așa, neliniști prin suflet, și de-aceia te gîndeai azi la mormîntul nenorocitului, te gîndeai la o vorbă a lui, care, crede-mă, nu e tocmai lipsită de adevăr...»

Eu mă gîndeam la vorba lui Ion Radianu, infricosat: Vezi tu, dragă, citeodată viața noastră e foarte tristă!—Și umbra dintr'odată se mistui suflată parcă de un glas domol și blind pe care-l cunosc așa de bine, glasul Mariei:

«De ce stai, dragă, prin întuneric?...»

Sta dreaptă înaintea-mi și mă privea cu luare-aminte; apoi avu un ris încetinei:

«Îți sticlesc ochii... Altfel nici n'ași ști bine unde ești...»
Și'nainte de a mă atinge mina-i ușoară, am avut fiorul cunoscut al mingierilor ei.

Gîndurile citeodată aduc mîhnire. Citeodată aduc muștrări, citeodată aduc adierea morții. Dar și neliniștile acelea ale umbrei trebuie să fie ca ale morții. Trec. Și, altfel, nu pot zice că nu sint fericit.

Mihail Sa doveanu.